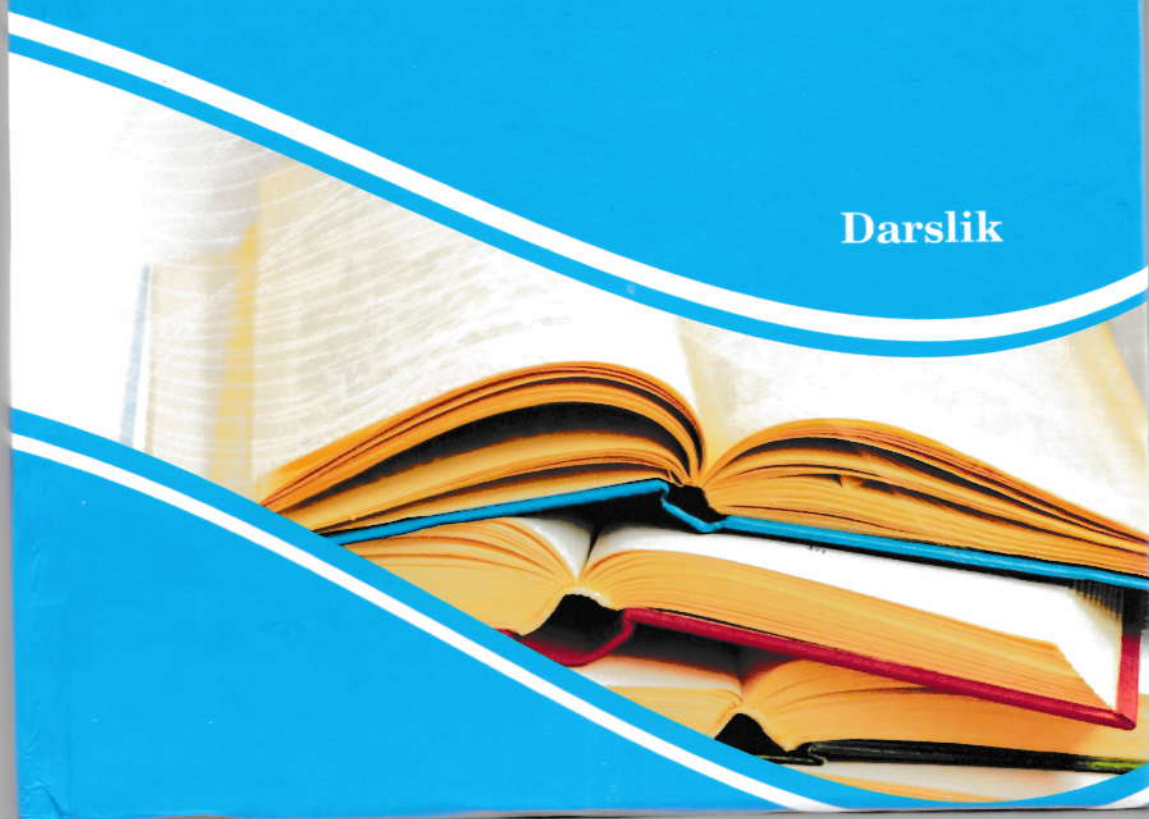

Nasirova Zuhra Hatamjanovna

NUTQ

O‘STIRISH NAZARIYASI

Darslik

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
MAKTABGACHA TA'LIM FAKULTETI
MAKTABGACHA TA'LIM METODIKASI KAFEDRASI

Nasirova Zuhra Hatamjanovna

**NUTQ O'STIRISH
NAZARIYASI**

Darslik

«SARBON LLS»
Toshkent – 2024

UO‘K 373.2;808.5
KBK 74.10;83.7
N 61

Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar nutqini o‘stirish fanidan DARSLIK. – Toshkent. «SARBON LLS» nashriyoti, 2024. – 118 bet.

Taqrizchilar:

Mutalova D.A. – Maktabgacha ta‘lim metodikasi kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Abdullayeva M.D. – Alfraganus universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Mazkur darslikda “Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar nutqini o‘stirish” fanining nazariy- metodologik asoslari, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalar nutqini o‘stirish, bolalarni to‘g‘ri so‘zlash faoliyatiga o‘rgatishning tamoyillari, shakl va nazariy jihatlarini yoritib berilgan. Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va metodikasi pedagogika fanining bir bo‘limi hisoblanadi. Nutqni rivojlantirish nazariyasi pedagogik ilmfan, pedagogik qonuniyatlarni o‘rganadi. Nutqni tushunish bolaning shaxsiyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biri. Bolalar uchun har qanday pedagogik jarayonda boshqalar va o‘z faol nutqlari zarur, nutq bolaning barcha faoliyatiga hamroh bo‘ladi. Bolalar bog‘chasida bolalar nutqini shakllantirishga qaratilgan ta‘lim va tarbiya uzviy bog‘liq. Bugungi kunda bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy samarali vositalari, uslub va usullari bolalarda kerakli nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishlari uchun omil bo‘la oladi. Ushbu darslik talabalar va tarbiyachilar uchun mo‘ljallangan.

UO‘K 373.2;808.5
KBK 74.10;83.7

KIRISH

Ma'lumki, mustaqil fikrlashga o‘rgatuvchi, bolalar ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi usullarni qo‘llab, chuqur bilim berish maktabgacha ta‘limning asosiy vazifasidir. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar ta‘lim jarayoniga olib kiritilishi zamon talabi. Maktabgacha ta‘lim uzluksiz ta‘limning boshlang‘ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog‘lom va rivojlangan shaxs bo‘lib shakllanishini ta‘minlab, o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini uyg‘otib, tizimli o‘qitishga tayyorlab boradi. Maktabgacha ta‘lim davlat va nodavlat ta‘lim tashkilotlarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta‘limning maqsadi - bolalarni maktabdagi o‘qishga tayyorlash ularning iqtidor va qobiliyatlarini ochib berish, o‘qishga, ta‘limga bo‘lgan ishtiyoqini shakllantirishdir. Shularni inobatga olib, “Maktabgacha ta‘lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori hamda “Maktabgacha ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” tasdiqlandi. Bu qonun hujjatlarida maktabgacha ta‘lim tizimini yaxlit, uzluksiz ta‘lim tizimining muhim bo‘g‘ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta‘minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma‘naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta‘lim dasturlari va texnologiyalarini ta‘lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish kabi masalalar o‘z ifodasini topgan. Mamlakatimizda olib borilayotgan mazkur siyosat maktabgacha ta‘lim tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan tarbiyachi-pedagoglardan g‘oyat katta ma‘suliyat hamda o‘qitishning yangi texnologiyalaridan keng foydalanishni talab etadi. Shularni hisobga olib, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolani har tomonlama maktab ta‘limiga tayyorlash, ular orasida bola nutqini rivojlantirish masalasi eng asosiylaridan hisoblanadi. Ularning so‘z boyligi oshishi, ravon gapirishi va o‘z fikrini to‘liq ifoda etib, aytib bera olishga o‘rgatish masalaning dolzarbligini ko‘rsatib beradi. Maktabgacha ta‘limda bolalar nutqini o‘stirish metodikasi pedagogik fan sifatida bolalarga ona tilini amaliy o‘rgatish, nutqda til birliklaridan foydalanish, o‘zaro nutqiy muloqot

munosabatida ona tilida fikrni to'g'ri, ifodalay olish, tengdoshlari nutqini tinglab tushunish nutqda til birliklarini ajrata bilish tovush, so'z nutq meyorlarini mos holda o'rganib borish, unga amal qilish kabi faoliyatini shakllantiradi. Demak, bolalarning nutqini o'stirish maktabgacha ta'limda nutq o'stirish vazifasini amalga oshiradi, bolalarda ifodali, aniq, lo'nda va obrazli so'zlashishni shakllantirish orqali ona tilini amaliy o'rgatadi, bolalarga ta'lim beradi. Nutq o'stirish metodikasi fani maktabgacha ta'limda bolalarni og'zaki nutqini o'stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so'zdan to'g'ri va o'rinni foydalanish, ya'ni nutq va xulq egasi bo'lish kabi ma'naviy axloqiy sifatlarni, so'zlash odobini egallashni shakllantiradi. Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida rivojlantiruvchi vazifani bajaradi. Ya'ni bolalar nutqini o'stirish orqali ularning nutq a'zolarini anatomik-gimnastik mashq qildirish orqali nutqning ravon tushunarli bo'lishini ta'minlaydi: bolalar tafakkuri, aqliy faoliyatini rivojlantiradi, ularda nutq odobi, ma'naviy barkamollikni shakllantiradi. Chunki, yaxshi rivojlangan nutq tushunarli va ta'sirchan bo'ladi, bola o'z nutqini tuzatib boradi. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof-olam bilan tanishtirish tomoni, balki umumiy psixik rivojlanish ustuni hisoblanadi. Bola nutqining rivojlanishi umuman shaxsni va shu bilan birga barcha psixik jarayonlarni shakllantirish bilan bog'liqdir. «...Tilni egallash jarayoni - bu faqat va shunchaki bilimlar, mahorat hamda ko'nikmalarni berish jarayoni emas. Bu eng avvalo tarbiyadir. Qalbni tarbiyalash, aqlni tarbiyalash, fikrlar tuzishni shakllantirish, inson ruhiy qiyofasining eng nozik qirralariga chidam bilan ishlov berishdir». Bola nutqiy rivojlanishining, bir tomondan, tashqi ta'sirlar bilan belgilanishi, ikkinchi tomondan esa uning to'satdan yuz berishi, "o'z-o'zidan harakatga kelishi" bilan tavsiflanishini tushunish nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurlarga xos holatdir. Nutqni rivojlantirishning ana shu qonuniyatlari va mexanizmlarini tushunib yetish ularni batafsil ko'rib chiqishni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish bolaning ijtimoiy -tarixiy tajribani o'zlashtirishga oid o'ta murakkab, ko'p omilli jarayon bo'lib, u yakkama-yakka ruhan rivojlanishda markaziy o'rin tutadi. Bolalarda nutqni rivojlantirishga va o'z ona tilida burro gapira olishni o'rgatishga oid ishlarni nazariy va amaliy

tayyorgarlikka yaxshi ega bo'lgan, o'zida bolaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantira olgan tarbiyachi uyushtirishi va amalga oshirishi lozim. MTT tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiiq etish, bolalarni har tomondama intellektual, axloqiy estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh. Mirziyoyev 2017-yil 9-sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261, 2018-yil

30-sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son kabi qator qaror, qonun osti hujjatlar yaratildi.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Bolalar nutqini rivojlantirish fan sifatida shakllanish tarixi
2. Sharq va g'arb mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlari

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi pedagogika fanining bir bo'limi hisoblanadi. Nutqni rivojlantirish metodikasi-pedagogik ilm-fan, pedagogik qonuniyatlarni o'rganadi. Bolalar bog'chasida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq bo'lishi kerak. Bugungi kunda bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy samarali vositalari, uslub va usullari bolalarda kerakli nutq ko'nikmalarini rivojlantirishlari uchun omil bo'la oladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirishda quyidagi muhim vazifalar asos bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq qobiliyatlari shakllanishida to'g'ri ta'lim va tarbiya berish nutqini shakllantirishda qanday sharoitlarda foydalanish kerak, nazariya va amaliyotni qay usulda bo'g'lagan maqsadga muvofiq bo'ladi. Albatta, uslubiy- nazariya uslubiy amaliyot bilan birgalikda rivojlanadi. Shaxsiy metodik qoidalarining to'g'riligi, hayotiyligi amalda tekshiriladi. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini shakllantirish, uni rivoji ustida ishlashda hali hal qilinmagan masalalar ko'p. Buning uchun bolalar bog'chasida o'qish uchun tayyorgarlik dasturlari ishlab chiqilishi kerak. Bolalarda nutqni sezilarli o'sishida mashg'ulotlarni kalendar rejasiga aniq tavsiyalar berish kerak. Bolalar yoshiga qarab nutqni rivojlantirishning turli darajalariga ega bo'lgan bolalar nutqini faollashtirish usullarini ishlab chiqish lozim. Uslubiy nazariyani yaxshi bilmagan tarbiyachi-pedagog bolalarni ko'r-ko'rona, faqatgina ularning taxminlar yoki boshqalarning tajribasini nusxalash bilan band bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqni rivojlantirish maktabgacha ta'limning boshqa faoliyatlari bilan chambarchas bog'liq. Nutqni tushunish-bolaning shaxsiyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biri. Bolalar uchun har qanday pedagogik jarayonda boshqalar va

o'z faol nutqlari zarur, nutq bolaning barcha faoliyatiga hamroh bo'ladi. Bola har qanday faoliyatda o'z lug'atini rivojlantirishi kerak. Buning uchun nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish tinglash, javob berish, so'rash, qobiliyati bilan bog'liq faoliyatlar inobatga olinishi zarur. Nutqni rivojlantirish metodikasi, barcha pedagogik fan kabi, ijtimoiy fanlarni nazarda tutadi. Sharqda ta'lim va tarbiya muammosi juda qadimdan beri mavjud.

U o'rta asrlardagi sharq mutafakkirlarining asarlarida ko'rib chiqilgan. O'sha davrlarning buyuk mutafakkirlari o'zlarining yirik asarlarida go'yoki kichik tuyulgan lekin muhim ahamiyat kasb etgan bolalar hayoti, ularning ta'lim tarbiyasi va nutq odobi haqida ham o'z fikrlarini bildirib o'tganlar. Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alifher Navoiy va boshqalar jahon fani, madaniyatiga beqiyos hissa qo'shdilar.

O'tgan davrlarda mehnatkashlarning o'z munosabatlarini uning yoshlarga tarbiyaviy ta'sirini yanada kuchaytirish maqsadida yo'lga qo'yish borasidagi tajribalarini nafaqat xalq pedagogikasining qator shakllari, usullarini qayta tiklash uchun, balki shaxsni shakllantirishni boshqaruvchi obyektiv umumiy ijtimoiy qonunlar, xalq turmush tarzini tushunish uchun ham o'rganish lozim.

Abu Nasr al-Forobiy- o'rta asrlar sharqining qomusiy mutafakkiri Abu Nasr al-Forobiy (873-950) insonni har tomonlama takomillashtirish, ularni umumiy baxt-saodatga yetaklash yo'llari va usullarini o'zining ijtimoiy-siyosiy ta'limoti markaziga qo'yadi, bu esa uning dunyoqarashlarning umuminsoniy asosga egaligidan dalolat beradi. Forobiy fikriga ko'ra - bola mukammal shaxs bo'lib rivojlanishi uchun ma'naviy rivojlanish, shu jumladan axloqan rivojlanish poydevoridir-deb qaraydi, Forobiy ijtimoiy tarbiyani tartibga solish, uni boshqarish masalalariga alohida e'tibor bergan. U mehnat faoliyati tarbiyaning muhim vositasi hisoblanadi, degan xulosaga keladi.

Abu Rayhon Beruniy - qomusiy olim. Beruniy shaxs tarbiya jarayonida shakllanadi, deb hisoblagan. Bunda u mehnatga alohida o'rin bergan. Beruniy fan va bilim jamiyat taraqqiyotida mutlaq ahamiyatga ega deb bilgan. Biroq fan, bilim, mehnatning ahamiyati haqidagi fikrlarning o'zi to'g'ri edi. Bilim olishning o'zini Beruniy